

Vincent Hunink is docent en onderzoeker aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
www.vincenthunink.nl

De beroemde kerkvader Augustinus (354-430) heeft er alles aan gedaan om als persoon grotendeels buiten beeld te blijven in zijn eigen teksten. Als auteur wilde hij de aandacht vooral richten op de inhoud, op de christelijke boodschap die hij wilde uitdragen en verdedigen. Zijn eigen leven, en zeker zijn dagelijks leven, was daarvoor niet werkelijk relevant. Paradoxaal genoeg geldt dat zelfs voor zijn veelgelezen *Confessiones* ('Belijdenissen'). Ogenschijnlijk is dat een autobiografie, waarin de eigen persoon dus centraal staat. Maar bij nadere lezing blijkt het boek bovenal een spiritueel portret, waarin over 'aardse zaken' heel weinig te lezen staat. Bovendien heeft Augustinus met dat boek nog andere doelen voor ogen. De *Confessiones* zijn, onder meer, een lang gebed tot God; een filosofisch-theologische studie naar de schepping van de wereld, de tijd en het menselijk geheugen; en een op tijdgenoten gerichte aansporing tot inkeer en bekering. Details over beslommeringen van het eigen, alledaagse bestaan passen daar niet goed in. Voor zover de *Confessiones* al een portret van de mens Augustinus geven, is dat beperkt, gestileerd en tot in de puntjes geregisseerd. In de vele preken van Augustinus valt hier en daar wel een glimp op te vangen van zijn gewone leven. Soms vertelt de spreker wel over zijn eigen fysieke zwakte of moeheid, of geven de teksten blijk van interactie met het publiek, dat bijvoorbeeld geroezemoes of protesten laat horen. Maar in het omvangrijke corpus aan teksten blijft het bij incidentele verwijzingen.

Toch willen lezers altijd graag iets meer weten over de mens achter de teksten. In het geval van Augustinus moeten ze dan kijken buiten zijn geschriften. Een mogelijke toegang daartoe vormen de bewaarde portretten van de schrijver. In de iconografie wordt hij veelal afgebeeld als bisschop-kerkleeraar, dus met boekrollen, schrijvend of docerend. Onvermijdelijk is ook dat gestileerd, maar een enkel portret laat misschien toch iets van zijn uiterlijk zien. De oudste bewaarde afbeelding is die van een wat tengere leraar, gezeten op een fraaie stoel met een groot boek voor zich. Hij is kort geknipt, geschoren, heeft het hoofd gedraaid en kijkt

de toeschouwer met een indringende blik aan: het is of hij aandachtig luistert. In het themanummer 'Augustinus' van *Hermeneus* (74, 2002, 65-216) bespreekt Fred Verstappen o.s.a. dit portret.

Het oudste portret van Augustinus, op een 6de-eeuws fresco in een ruimte onder de Sancta Sanctorum (Scala Sancta) in Rome.

Augustinus wordt tot bisschop gewijd. Tempera, stuc en bladgoud op hout van Jaume Huguet uit ca. 1463-1470 (Museo Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona).

Biografie

Wie iets meer wil zien van Augustinus' privéleven kan terecht in een levensbeschrijving door zijn vriend en leerling Possidius van Calama (circa 370- circa 437). In zijn uitvoerige *Leven van Augustinus* geeft hij een overzicht van het leven en werk van de bewonderde leermeester. Met ook hier veel nadruk, het moet gezegd, op het werk. Aan het begin behandelt hij diens jeugd en vroege carrière, maar hij doet dat met duizelingwekkende snelheid. Heel Augustinus' woelige leven tot aan zijn doop in 387, met andere woorden: de periode die de kerkvader zelf beschrijft in de eerste negen boeken *Confessiones*, neemt bij Possidius niet meer dan één bladzijde in.

Vervolgens gaat hij aanzienlijk uitvoeriger in op de aanloop en omstandigheden van Augustinus' bisschopswijding, om dan aan te komen bij wat duidelijk de hoofdmoot van zijn portret is: een analyse van Augustinus' talrijke activiteiten ter bestrijding van de diverse ketterijen waartegen hij het opnam: donatisten, manicheeërs, arianen, pelagianen... Als die hele stoet andersdenkenden de revue is gepasseerd, belicht Possidius eindelijk enkele meer praktische zaken. Die zijn dan in eerste instantie kerkrechtelijk van aard: Augustinus' optreden als rechter en 'diplomaat' (c. 19-20) en zijn deelname aan concilies van bisschoppen.

Pas op de laatste pagina's van zijn biografie komt Possidius te spreken over echt alledaagse dingen: hoe zag Augustinus eruit? Wat voor regels golden er in zijn huis en aan zijn tafel?

'Zijn kleren en schoenen alsook zijn beddengoed zagen er bescheiden maar netjes uit, niet opzichtig maar ook niet sjofel. Tja, mensen overdrijven daar vaak mee, doordat ze er enorm mee pronken of zich er juist mee omlaag halen. Noch met het een noch met het ander jagen zij het belang na van Jezus Christus, maar dat van zichzelf. Augustinus hield juist, zoals ik zei, een middenkoers aan, zonder afwijking naar links of rechts.

Zijn dis was sober. Naast groenten en peulvruchten was er soms ook vlees omwille van gasten of mensen met een zwakke gezondheid, en altijd wijn. Ja, hij besepte en droeg uit wat ook de apostel zegt: *Alles wat God heeft geschapen is goed; niets hoeft te worden verworpen als het onder dank wordt aangenomen, want het is geheiligd door het woord van God en door het gebed.* (...)

En over wijn drinken is er de uitspraak van de apostel in zijn brief aan Timotheus, als hij zegt: *Drink niet steeds alleen maar water, maar doe er wat wijn bij vanwege je maag en de kwalen waar je zo vaak last van hebt.*

Alleen zijn lepels waren van zilver; servies waarin voedsel werd opgediend was van aardewerk of hout of marmar, niet noodgedwongen uit armoede maar als bewuste keuze.

Ook bood hij altijd gastvrijheid. En aan tafel hield hij meer van lectuur en discussie dan van eten en drinken. Op de tafel zelf had hij een spreuk staan ter bestrijding van een verschijnsel dat in de menselijke omgang zo verziekend werkt:

Wil je roddelen over anderen die afwezig zijn? Weet wel: aan deze tafel heb je zelf geen plaats verdiend.

Daarom drukte hij alle tafelgenoten op het hart zich te onthouden van onnodige, schadelijke kletspraat. Ja, het gebeurde wel eens dat sommige van zijn meest vertrouwde collega-bisschoppen even niet dachten aan die tekst en zich uitlieten in strijd ermee, en dat Augustinus dan kwaad werd en hen scherp terechtwees. Van tweeën één, zei hij dan: die verzen moesten van de tafel af ofwel hij zou direct opstaan van de maaltijd en naar zijn kamer gaan. Ik heb dat zelf meegemaakt, en ook anderen die bij hem aan tafel hebben gezeten' (c. 22,1-2; 4-7).

Possidius beperkt zich tot een paar details, maar die zijn zo raak gekozen dat ze in kort bestek een aardig beeld geven van Augustinus' levenswijze. Bescheiden maar nette kleding, geen decadente feestmalen maar ook geen ál te vergaande ascese (beide zullen in die tijd dus wel zijn voorgekomen). Verzorgd bestek en een glas wijn bij het eten, en een belangrijke rol voor gastvrijheid en plezierig samenzijn.

Roddelen over afwezigen hoorde daar in ieder geval niet bij, zoals het geciteerde versje van Augustinus laat zien. Die regels betreffen overigens een van de schaarse poëtische teksten die op Augustinus' naam staan; in zijn oeuvre valt verder voornamelijk de *Psalm tegen de donatisten* (297 regels) te noemen.

Geld en goederen

Het verbaast in dit verband niet echt dat Augustinus door Possidius wordt geportretteerd als iemand die weinig geeft om bezit, en juist het gemeenschappelijk belang voor ogen houdt.

'Hij had altijd zijn mede-armen in gedachten. Voor hen deed hij een beroep op dezelfde financiële middelen als voor zichzelf en al de mensen die bij hem woonden, te weten het vruchtgebruik van kerkelijk bezit of schenkingen van gelovigen. (...)

De zorg voor het huis van de kerk en alle kerkelijk bezit droeg hij over en vertrouwde hij toe aan de meest capabele geestelijken, bij toerbeurt. Zelf had hij nooit een sleutel, droeg nooit een ring aan zijn vinger. Alle inkomsten en uitgaven werden door de beheerders bijgehouden. Aan het eind van een jaar kreeg Augustinus het overzicht voorgelezen, zodat hij wist hoeveel er was binnengekomen en hoeveel er uitgedeeld respectievelijk nog uit te delen was. Bij veel dossiers liet hij zich dan meer leiden door vertrouwen op zo'n beheerder dan dat hij koos voor controle en harde bewijzen.

Een huis, een stuk grond of een buitenhuis wilde hij zelf nooit aanschaffen. Maar als iemand eens uit eigen beweging onroerend goed aan de kerk schonk of bij testament naliet, wees hij dat niet af maar gaf hij opdracht het aan te nemen.' (c. 23,1; 24,1-2).

Onder meer Augustinus' stijl van leidinggeven is hier opvallend. Geen minutieuze controle van rapporten, geen verantwoordingen en verslagen, maar *vertrouwen* als kernwoord. Misschien is dat anno 2015 zelfs in religieuze kringen niet meer altijd haalbaar als praktische leidraad, maar sympathiek klinkt het zeker. Om geen misverstand te laten bestaan zegt Possidius nog eens expliciet dat Augustinus andere prioriteiten had dan het aardse slijk:

'Voor wat de kerk in bezit had voelde hij geen speciale voorliefde en hij was er niet aan gehecht. Hij richtte zich juist geheel op grotere, geestelijke zaken, daar was hij altijd mee bezig. Soms wilde hij echter een beetje

ontspannen van al het denken aan het eeuwige en legde hij de lat wat lager: dan bekommerde hij zich om de meer wereldse zaken. Maar was dat eenmaal geregeld en afgehandeld, dan leek het of het ging om nare, bijtende stoffen: hij trok zijn handen ervan af en richtte zijn aandacht op de innerlijke, hogere dingen van de geest. Bijvoorbeeld door te denken over nieuw theologisch onderzoek of door over resultaten daarvan iets te dicteren, of minstens door correctiewerk aan bestaande dictaten en teksten. Voor dit alles was hij, na hard werk overdag, ook 's avonds en 's nachts actief (...)

In nieuwbouw bijvoorbeeld had hij nooit interesse. Hij wilde vermijden zich innerlijk daarmee vast te leggen, het liefst was hij blijvend vrij van alle wereldse beslommingen. Maar wie wilde bouwen hield hij niet tegen, tenzij men het overdreef.' (c. 24,10-11; 13).

Augustinus ontspande dus kennelijk van zijn werk overdag als manager en leidinggevende door zich in de avonduren te verdiepen in de theologie. Of het exact waar is valt moeilijk te zeggen, maar het is in ieder geval een consistent portret.

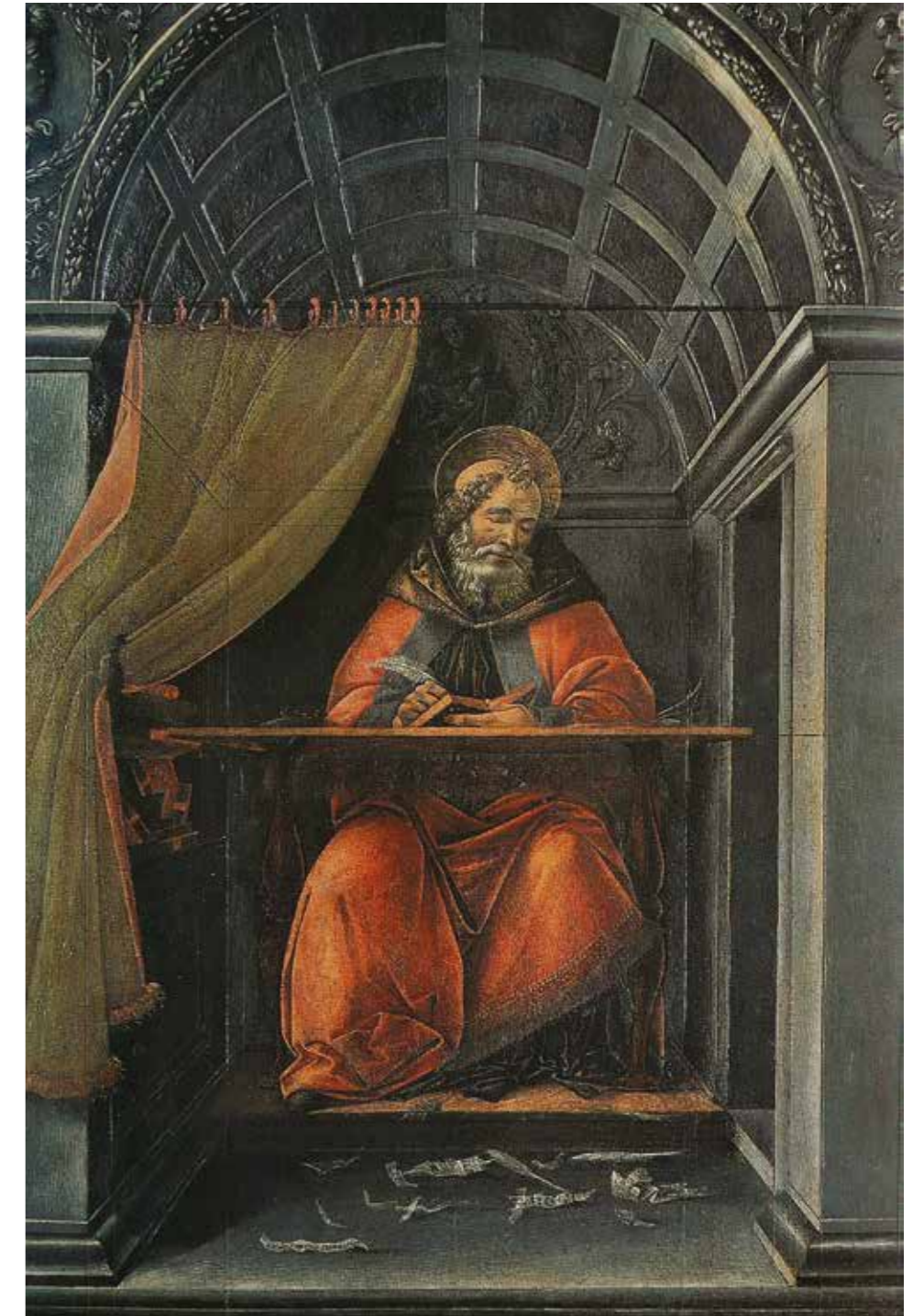
Huisregels

In Hippo leefde Augustinus niet op zichzelf, maar hij had er een religieuze, monastieke gemeenschap om zich heen. Possidius vermeldt het kort:

'Er waren altijd geestelijken bij hem, ze woonden en aten samen, en hun onderhoud en kleding werden bekostigd uit gemeenschappelijke middelen' (c. 25,1).

Binnen die gemeenschap waren kennelijk enige huisregels nodig. Het regime aan tafel is al genoemd. Verder golden er bepalingen ten aanzien van het afleggen van eden, of de onderlinge verstandhouding.

Augustinus in zijn werkkamer. Schilderij van Sandro Botticelli uit 1494 (Uffizi, Florence).

'Hij wilde ook voorkomen dat iemand door gemakkelijk iets te zweren zou vervallen tot meineed. Daarom preekte hij erover in de kerk voor de gelovigen en had hij voor zijn eigen mensen als regel gesteld dat niemand mag zweren, zelfs niet aan tafel. Deed iemand dat per ongeluk toch, dan kreeg hij één beker minder dan normaal; wie bij Augustinus verbleef en met hem samenleefde mocht namelijk een bepaald aantal bekera drinken.

Als men zich niet aan de regels hield of zich niet correct gedroeg, nam hij maatregelen of zag hij het door de vingers, al naar gelang het passend en nodig was. Daarbij droeg hij vooral uit dat niemands hart mocht afdwalen tot boosaardige woorden om eigen vergrijpen goed te praten. En als iemand zijn offergave naar het altaar bracht en zich daar herinnerde dat een van zijn broeders iets tegen hem had, moest zo iemand zijn offergave achterlaten bij het altaar en naar die broeder toe gaan om zich met hem te verzoenen, en daarna naar het altaar gaan om zijn offer te brengen. Had iemand zelf iets tegen een van zijn broeders, dan moest hij hem apart nemen en zijn verwijt uitspreken. Als de ander luisterde

Restanten van een villa in Hippo Regius (Algerije) (Foto: R.V.Schoder, Loyola University of Chicago).

was het goed en had hij zijn broeder gewonnen. Lukte dat niet, dan moest hij een of twee man erbij halen, en als de ander die ook niet serieus nam, de hele gemeente. Wilde hij dan nog niet luisteren, dan moest zo iemand gelden als een heiden of tollenaar.

Daarbij zei Augustinus dit: een broeder die in de fout gaat en vergiffenis vraagt moet je zijn vergrijp vergeven, niet zevenmaal maar zeventig maal zevenmaal, zoals iedereen dat ook iedere dag weer aan de Heer vraagt voor zichzelf' (c. 25,2-5).

Op het eerste gezicht is Augustinus hier strikt in de leer, misschien mede op basis van eigen ervaringen. Maar hij toont zich ook een man van de praktijk, die vooral waarde hecht aan de eenheid en harmonie binnen de groep.

Maar op één punt waren zijn regels onverbiddelijk: geen vrouwen in huis.

'Vrouwen hielden zich nooit op in zijn huis en waren er niet woonachtig. Zelfs zijn eigen zuster niet, die haar man had verloren en God diende en lange tijd, tot aan de dag van haar overlijden, leefde als overste van een groep dienaressen Gods. En evenmin de dochters van zijn broer, die evengoed God dienden. En dit zijn toch personen voor wie op concilies van heilige bisschoppen een uitzondering is gemaakt.

Als zijn zuster en nichtjes bij hem verbleven, kon niemand daar natuurlijk iets verkeers van denken, zo legde hij uit. Maar die vrouwen konden dan niet zonder andere vrouwen (vriendinnen, bedienden) en er zouden dan ook vrouwen van buiten op bezoek komen. En dat zou toch een struikelblok of steen des aanstoots kunnen worden voor de zwakken. Want de mannen die woonden onder het dak van de bisschop of welke clericus dan ook kregen dan eventueel een probleem door al die vrouwen die daar samenleefden of langskwamen: misschien bezweken ze voor verleidingen waaraan een mens blootstaat, en minstens zou hun reputatie grote schade oplopen doordat de mensen er iets verkeerd van dachten.

Vandaar dus dat hij zei dat vrouwen nooit in huis moeten verblijven met dienaren Gods, hoe kuis die ook zijn. Want zo'n voorbeeld mag niet, zoals gezegd, een steen des aanstoots of struikelblok worden voor de zwakken.

Soms kreeg Augustinus van bepaalde vrouwen de vraag of ze hem mochten komen bezoeken of begroeten. Bij zulke ontmoetingen waren altijd geestelijken aanwezig, hij sprak dan nooit met vrouwen zonder getuigen erbij, zelfs niet als het ging om iets geheims.' (c. 26,1-3)

De feiten uit Augustinus' leven bewijzen dat hij zelf bepaald niet ongevoelig was voor vrouwen. Dat mag blijken uit de langdurige relatie in zijn jonge jaren met een anonieme vrouw, de moeder van zijn zoon Adeodatus, en overigens ook uit de innige omgang met zijn moeder Monica (beide uitvoerig vermeld in de Belijdenissen). Misschien dat dit zijn beleidslijn op dit punt enigszins verklaart.

Man van de praktijk

De passages uit Possidius blijven wat fragmentarisch, en geven geen compleet beeld van Augustinus. Wat hem ten diepste dreef blijft toch enigszins mysterieus. Maar de snippers informatie passen wel goed bij elkaar en leveren een mooi plaatje op: de kerkvader lijkt hier een bescheiden man, die zelf graag hard werkt en studeert, maar tegelijk als manager en leider ook oog heeft voor de praktijk en steeds rekening houdt met menselijke zwakte. Ook dit is ongetwijfeld een geïdealiseerd en gestileerd portret. Maar Augustinus als persoon krijgt zo toch enigszins gestalte.

Beknopte bibliografie

Het leven van Augustinus door Possidius is in het Latijnse origineel en in Italiaanse vertaling te lezen op www.augustinus.it. In het Nederlands is de tekst onder meer vertaald door Tarcisius van Bavel in *Ooit een land van kloosters (...)* (Leuven 1999). Een nieuwe vertaling door de auteur van dit artikel is in voorbereiding (publicatie eind 2015). Die zal tevens de complete lijst werken van Augustinus (*Indiculus*) bevatten, zoals opgetekend door Possidius.

Augustinus en zijn moeder Monica. Schilderij van Ary Scheffer uit 1846 (Dordrechts Museum, Dordrecht).